

Sokrates Öncesi Filozofların Doğa Anlayışında Dayanışma (Solidarity) Düşüncesi

Özet

Sokrates öncesi filozofların doğayı açıklama çabası *varlık, oluş, değişim* sorunları etrafında döner. Bu sorunlara önerilen çözümlerde Sokrates öncesi filozofların gözettiği temel izlek ise doğanın birlikteliğini, biraradalığını diğer bir deyişle doğanın *dayanışmasını* sağlamaktır. Bu makalede, dayanışma sorununun Sokrates öncesi doğa filozofları için *varlık, oluşum, değişim* sorunlarından daha belirleyici olduğu ileri sürülmekte, bu sorulara önerilen çözümlerin *dayanışma* sorunuyla doğrudan ilişkisi serimlenmektedir.

Anahtar Terimler

Sokrates öncesi, Dayanışma, *Arkhé*, Varlık, Oluşum, Değişim, Doğa.

The Thought of Solidarity in the Considerations of Nature of Pre-Socratic Philosophers

Abstract

Pre-Socratic philosophers have engaged in the problems of *being, becoming, and change* in nature. Pre-Socratics have followed up the principle of *solidarity* through their explanations of the *nature*. In this article, it is claimed that Pre-Socratics have considered the problem of the *solidarity* prior to the problems of *being, becoming, and change*, and then it is argued how the problem of *solidarity* is related to the problems of *being, becoming, and change*.

Key Terms

Pre-Socratics, Solidarity, *Arkhé*, Being, Becoming, Change, Nature.

Sokrates öncesi filozofların felsefe tarihindeki ayırt edici özelliği doğa üzerine (*peri physeos*) felsefeye düşünme yolunu açmış olmalarıdır. Doğa üzerine felsefeye düşünen ilk filozoflar, Aristoteles'in (Metaphysics, 983b6-984a4) deyişiyle "doğa filozofları", Miletli Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'dir. M. Ö. yedinci yüzyılda Miletlilerle başlayan doğa üzerine düşünme biçimi, Sokrates'e kadar büyük bir çeşitlilik ve derinlik kazanarak sürer.

Eski Yunanlı filozoflardan önce de çeşitli kültürlerde, söylencelere (*mythos*), dine, yararcılığa bağlı bir doğa anlayışı güçlü bir biçimde sürmüştür. Böylesi bir doğa anlayışı hem Mısır, Mezopotamya gibi Eski Yakın Doğu kültürlerinde, hem de Hint ve Çin gibi Eski Uzak Doğu kültürlerinde açıkça görülür. Eski Yunanlıların doğa üzerine felsefeye düşünme biçiminin bu eski doğu kültürleriyle ilişkisi, felsefe tarihçileri arasında felsefenin nasıl ortaya çıktığı konusunda görüş ayrılığına yol açmıştır. Eski Yunanlıların felsefeye düşünme biçimini bu Doğu kültürlerinden "etkilenecek" geliştirdiklerini savunanlar (Bréhier 1963: I, 2-4) olduğu kadar, Doğu kültürlerinin Eski Yunanlılara "taşınacak" bir felsefe düşüncesi içermediği dolayısıyla felsefeye düşünme biçiminin bütünüyle Eski Yunanlılara özgü olduğunu savunanlar da (Burnet 1930: 4, 17-18.) olmuştur. Eski Yunanlı filozofların Eski Doğu kültürlerinden etkilenip etkilenmedikleri konusu, Eski Yunanlı filozofların doğayı yeni bir düşünme biçimiyle ele aldıkları gerçeğini gölgelemez. Sokrates öncesi filozofların doğa yaklaşımı, her ne kadar söylencelerden bütünüyle ayrılmamış olsa da, Frankfurt'un (1946: 237) deyişiyle, söylencelerden, dinden "kurtulma" (*emancipation*) sürecine giren bir doğa kavrayışının ilk adımlarıdır.

Doğayı temel bir oluşturucu ögeye (*arkhé*) yaslayarak açıklamaya çalışan Sokrates öncesi doğa filozofları, bu ögenin ne ya da neler olduğu konusunda birbirlerinden oldukça ayrı düşünmüşlerdir. *Arkhé*nin ne olduğu konusundaki düşünce ayrılıklarına karşın, bu filozofların *arkhé*yle sağlamaya çalıştıkları amaç ortaktır.

Arkhé, bütün Sokrates öncesi doğa filozofları için her şeyden önce, anamaddedir, temel varlıktır. *Arkhé* yalnızca her şeyin "kaynağı", "temeli", "anamaddesi" değil ayrıca diğer bütün şeylerin ondan oluştuğu şeydir de. Her ne kadar Sokrates öncesi filozofların uğraşının *varlık*, *oluş* ve *değişim* sorunu olduğu görünse de, bu sorunları işleyişleri, çözümleri bakımından ele alındığında daha temel bir sorunla uğraştıklarını görürüz: *Dayanışma* (*Solidarity*). Sokrates öncesi filozoflar, ileri sürdükleri *arkhé* ögesinin, doğanın birliğini, biraradallığını, dayanışmasını sağlamasının gerektiğinin farkındadırlar. Bu *dayanışmayı* söylencelere bağlı doğa anlayışlarında Tanrı sağlıyordu, Sokrates öncesi filozoflar ise bu dayanışmayı ileri sürdükleri *arkhé* kavramıyla sağlamaya çalışırlar.

Bu çalışmada, Sokrates öncesi filozofların *arkhé* kavramıyla ele aldıkları *varlık*, *oluş* ve *değişim* sorununun *dayanışma* düşüncesiyle doğrudan ilişkili olduğunu tartışacağım. Bu bakımdan Sokrates öncesi filozofların düşüncelerini bir sıradüzen içerisinde ele alıp karşılaştırarak, *dayanışma* düşüncesinin nasıl öne çıktığını göstermeye çalışacağım.

Doğrudan doğa üzerine, *peri physeos*, düşünen ilk filozof Thales'tir (aşşağı-yukarı M.Ö. 625-545). Thales, doğanın kendisinden yapıldığı evrensel tözün, her şeyin kökünün, her şeyin başı olan temel ilkenin, *arkhé*nin, ne olduğu sorusunu ele alarak doğa üzerine bir düşünme biçimine yol açmıştır. Thales bu soruya, *su* yanıtını vermiştir.

Her şey sudan türeyip tekrar suya döner. Düz bir tepsi olan yer de Okyanus'ta yüzer. Thales'in suyu neden seçtiği pek açık değil. Aristoteles (*Metaphysics*, I, 3, 983b20-984a2) deniz kıyısında yaşamış Thales'in suyun canlılar için yaşamsal önemini gözeterek, "her şeyin besininin nem olduğunu", "her şeyin nemden türeyip onun tarafından canlı tutulduğunu", dolayısıyla "her şeyin tohumunun nemli bir yapısı olduğundan suyun nemli şeylerin kökeni olduğunu düşünüp", suyu seçtiği yolunda yorumlamıştır.

Thales'in düşüncesi söylencelerden (*mythos*) bütünüyle kopmamıştır. Okyanus (*Okeanos*), Yunan söylencesinde insanlar ile tanrıların yaratıcı atasıdır. Thales de suyu tanrısal bir şey olarak düşünmüştür. Thales'in *arkhé* olarak ileri sürdüğü su, kendiliğinden canlı bir maddedir (*hylézoön*). Su kendiliğinden değişebilme, çeşitli biçimlere girebilme özelliği taşıyan canlı bir tözdür. Evreni canlı bir organizma olarak tasarlayan Thales'e göre, "her şey tanrılarla doludur" (Aristoteles, *On the Soul*; A 5, 411a7; 2; 405a19). Her şey, içinde tanrısal ruh taşıyan su ile dolu olduğundan canlıdır. Doğadaki her şeyin sürekli geçici olması, yenilenmesi, yer değiştirmesi bu canlılıktan ötürüdür. Ancak, Thales, *arkhé*den diğer varlıkların nasıl, niçin oluştuğu sorununun ayırında değildir. Bu bakımdan, özdeş anlama gelen canlı ile ruhlu kavramları, *arkhé*nin içerdiği değişme yeteneğini, diğer varlıklara dönüşebilme gücünü dile getirir.

Aristoteles, Thales'in *arkhé* kavramını "biyolojik" temelli bir kavram olarak öne çıkarmaktadır. Aristoteles, Thales'in, canlı bir nesne olarak suyu, *arkhé* olarak seçmesinde mitolojinin etkisi olduğunu düşünmektedir. (*Metaphysics*; 983b27-32) Ancak, Burnet (1930: 18-26), Aristoteles'in yorumuna katılmayıp, Thales'in *arkhé* kavramının, suyun katı, sıvı, buhar gibi değişik durumlara dönüşebilme özelliğinden ötürü "meteorolojik" temelli "evrenbilimsel" (*kozmojik*) bir kavram olduğunu ileri sürer. Thales'in, suyu *arkhé* olarak seçmesinin gerekçesinin ne olduğundan daha çok, *arkhé* kavramıyla, her şeyin bir temel ögenin değişik biçimleri olduğunu düşünmesi daha önemlidir.

Aristoteles'in gözlemi doğrudur. Thales'in öğretisinde "canlılık" düşüncesinin etkisi açıktır. Bu canlılık kavramı Thales'in düşüncelerini mitolojiyle bağlayan kavramdır. Bununla birlikte Burnet'in bu "canlılık" düşüncesinin salt biyolojiye indirgenemeyeceği görüşü önemlidir. Thales, bütün şeyleri bir tözün değişen biçimleri olarak tasarlayıp, çokluğu aynı varlık kökünün dünyadaki değişik görünüşleri olarak ele alarak mitolojik doğa açıklamasından dışarıya büyük bir adım atar. Ancak, bu adımda bir ayak dışarı çıksa da diğer ayak henüz içeridedir!

Thales, "kendiliğinden canlı" bir madde olarak tasarladığı *arkhé*yi doğadaki çokluğun, çeşitliliğin bir kökü olarak ele alıp, bu çeşitliliğin, çokluğun *arkhé*nin canlılığı aracılığıyla *birarada* tutulduğunu düşünür. Doğadaki ayrılaşmış şeylerin kökeni, bir (aynı) şeydendir. Dolayısıyla ayrılaşmış şeylerin "birliğini", "*biraradalığını*" yani *dayanışmasını* (*solidarity*) sağlayacak şey, kökendeki canlılıktır. Bu bakımdan Thales'in doğa anlayışında *dayanışma* bir *kozmojik* sorundur. Thales, Burnet'in belirttiği bu kozmojik sorununu Aristoteles'in gözlemlediği "canlılık" düşüncesiyle çözer.

Her ne kadar söylenceden bütünüyle ayrılmamış olsa da, Thales'le başlayan doğa yaklaşımı, daha önceki dinsel, mitolojik doğa düşüncelerinde görülmeyen bir özellik taşır. Düşünce tarihi bakımından ele alındığında, Thales, doğayı açıklamak için,

"meydana gelmemiş", "yok olmayacak", "kendi kendisiyle özdeş" bir *töz*, *anamadde*, *arkhé*, kavramını sunarak yeni bir düşünme biçimine yol açmıştır. Doğayı, doğadan hareketle açıklamaya girişir.

Thales'le başlayan bu yaklaşım, doğa üzerine düşünen diğer bir Miletli filozofla, Thales'in tilmizi Anaksimandros'la (aşağı-yukarı M.Ö. 610-540) devam eder. Anaksimandros doğanın ana maddesinin *su* gibi "belirli" bir şeyle sınırlandırılmayacağını, çünkü belirli olan bir şey, sonlu, sınırlı olduğundan, oluşmuş bir şeydir, dolayısıyla nasıl oluştuğunun, kökeninin açıklanması gerektiğini ileri sürerek Thales'in *anamadde* kavramını yetersiz görür. Thales, "belirli olan bir şeyi" (*su*), *arkhé* olarak diğer "belirli olan şeylerin" temelini koymuştu. Ussal olarak, her şeyin kendisinden oluştuğu bir şey, oluşan şeyler gibi bir şey olamazdı. Islak-kuru, soğuk-sıcak gibi karşıtlar birbirini içerir, dolayısıyla, *temel ilke*, *arkhé* bu "belirli" özelliklerden birisiyle sınırlandırılmaz, çünkü bu "temel ilke", bütün özelliklerin kendisinden çıktığı bir şeydir. (Aristotle, *Physics*; III,5,204b22) Anaksimandros'a göre doğayı oluşturan şey, nicelik bakımından uzay ile zamanda "sonsuz" olmalı. Temel ilke, yani *arkhé*, "katı", "sıvı" ya da "gaz" gibi özellikler taşıyan nitelikçe "belirlenmiş" bir şey değil, zamanda ileriye geriye, her yönde "sınırsızca" uzanan "belirlenmemiş" bir şeydir. Her şeyin kökü, temeli olan, her yönde sonsuzca uzanan bu üç boyutlu şeye Anaksimandros *apeiron* (Sınırsız) adını verir. *Apeiron*, her şeyi kuşatan ve yönetendir. (Aristotle, *Physics*; III,203b) O da, Thales gibi *arkhé*yi Tanrıyla özdeşleştiriyordu. Ancak, Thales *arkhé*yi *su* gibi "belirli" bir şeyle özdeşleştirip, *suda* da doğayı oluşturan için bir Tanrısal bir güç varsaymıştı. Buna karşın, Anaksimandros, *apeironu*, "ölümsüzlüğü", "yok olamazlığı", "belirsizliği", "sonsuzluğu" yönünden Tanrıyla özdeşleştirip, doğanın "bu ilk ilkenin" kendi içinde bir süreçle oluşmaya başladığını düşünür (Burnet 1930: 372).

Anaksimandros *yeri*, Thales gibi Okyanusta yüzen bir disk olarak değil, yapıldığı *apeironun* kuşattığı ortamda yüzen silindir biçiminde katı bir şey olarak tasarlar. "Sonsuz", "sınırsız", "ölümsüz" olan *apeironun* kendi içindeki deviniminden hava kabarcıkları gibi sayısız dünyalar çıktığını, bizim dünyamızın da bu dünyalardan birisi olduğunu düşünmüştür. Doğa, tek bir öğeden maddi bir süreçle ortaya çıkmıştır.

Anaksimandros, "belirli" olan şeylerin kökeninin, yine "belirli" olan "tikel" bir şey olamayacağını, bu kökenin "sonsuz", "belirsiz" bir şey olması gerektiğini ileri sürerek iki bakımdan Thales'in öğretisinde ilerleme gösterir. İlk ilerleme, *töz*, *arkhé* kavramının ilkece sınırlı olan şeylerin, belirli olan şeylerin kökeni olmak bakımından. "sınırsız-belirsiz" (*apeiron*) olması gerektiği düşüncesidir. İkinci ilerleme ise, "belirli şeyler kendilerinden daha "ilksel" olan "ölümsüz", "yok olmaz", "belirsiz-sonsuzdan" yani *apeiron*dan çıkıp tekrar ona geçerek birlikteliklerini, biraradalıklarını, *dayanışmalarını* sürdürdüğü düşüncesidir.

Anaksimandros'un öğrencisi Anaksimenes (aşağı-yukarı M.Ö. 585-528), evrenin dolayısıyla doğanın temel ilkesinin niteliksel olarak "belirlenmemiş" olmasını "ussal bir zorunluluk" olarak görmeyerek, Thales gibi maddi bir töze geri dönüp bu tözü, *arkhé*yi, *hava* (*air*) ile özdeşleştirdi. Yerin, içinde yüzdüğü ortamın maddesiyle aynı maddeden olduğunu düşünüyordu. O da, *yeri* Thales gibi düz bir şey olarak tasarlıyordu, ancak bu düz yer bir şeyin üzerinde yüzmüyor, onu kuşatan ortamın yoğunluğu onu kaldırıyordu. *Yeri* kuşatan madde (*air*) yerin etrafında her yöne sonsuzca uzanır. Her şeyin

kendisinden oluştuğu şeyin, *arkhénin*, Tanrısal olduğu düşüncesini Anaksimenes de sürdürür. Dünyayı sarıp kuşatarak tutan bu Tanrısal töz, *air*, aynı zamanda insan bedenini de sarıp kuşatarak onu birarada tutar.

Pek çok bakımdan Anaksimandros'un görüşlerini izleyen Anaksimenes'in maddi bir töze, *havaya (air)*, dönmesi bir gerileme olarak düşünülebilir. Ancak Anaksimenes'in maddi bir töze geri dönmesini gerektiren uslamaması hiç de önemsiz değildir. Anaksimandros doğadaki çeşitli şeylerin, hepsi aynı *arkhéden (apeiron)* yapılmasına karşın, neden farklı biçimlerde davrandıkları sorusuna yanıt olarak, *arkhénin*, ilk maddenin dönme devinimiyle karşıtların ortaya çıkıp, şeylerin farklı davranışlarına yol açtığını ileri sürmüştü. Anaksimenes, Anaksimandros'un nitelikçe belirlenmemiş *arkhésinin* deviniminden, bu karşıtların neden doğduğunu anlayamaz bulur.

Anaksimenes, "belirlenmiş" bir tözü, (*air*) "belirlenmemiş" bir tözle (*apeiron*) yer değiştirerek bu sorunu çözmek istemiştir. Belirlenmiş bir töz olarak *hava, (air)*, devinimiyle karşıtları kendinde taşır. Anaksimenes deney yaparak, sıcak ile soğukun, *havanın* seyrelme-yoğunlaşma devinimiyle ortaya çıktığını göstermek istemiştir. Bütün bir doğanın, *havanın* seyrelmesi-yoğunlaşmasıyla oluştuğunu ileri sürmüştür. *Havanın* seyrelmesiyle ateş, yoğunlaşmasıyla *su*, toprak gibi nesnelere ortaya çıktığını düşünür. Anaksimenes'in düşüncesinin önemi, kendi kendisiyle özdeş kalıp değişmeyen, buna karşın bir sürü biçime giren ana maddedeki, *arkhédeki*, bu süreç, bu değişme nedir, nasıl oluyor sorusunu öne çıkarmasıdır.

Anaksimenes bir bakıma dayanışma sorununu Thales ile Anaksimandros'dan daha iyi kavramış görünmektedir. Her şeyi *havanın* seyrelme-yoğunlaşma sürecine bağlayarak çeşitliliğin, çokluğun *dayanışmasını* olağanüstü bir biçimde açıklayacak bir yaklaşım sunar. (Windelband 1956: 44) Anaksimenes, "seyrelme-yoğunlaşma" sürecinde *havayı* ana madde olarak kullanarak, bütün çeşitliliğin, değişiklikliğin nicel olarak elde edilebilirliğini sağlar. Bu dizgede her şey niceliksel bir dönüşümün, değişimin sağladığı biraradalığa, *dayanışmaya* uymak zorundadır.

Miletli doğa filozoflarıyla başlayan, herşeyin kendisinden yapıldığı temel şeyin (*arkhénin*) ne olduğunu sorgulama, Efesli filozof Herakleitos'la (aşağı-yukarı M.Ö. 540-470) devam eder. Herakleitos evrenin temel maddesinin *ateş* oluşunu ileri sürmüştür. (Aristotle, *Metaphysics*, IV, 5, 1010a, 13; *On the Soul*, 3, 2, 405a, 25) Evreni oluşturan temel maddeyi, bir başka maddeyle, ateşle özdeşleştirerek Miletli filozofların *tekçi (monist)* yaklaşımını izler. Bunun yanı sıra, evrenin başı sonu olmayan bir *değişim* içinde sürekli akan bir süreç olduğunu ileri sürerek, ana maddeyi kendi kendisiyle özdeş, kalıcı, doğanın değişmez tözü sayan Miletlilerden ayrılır. Herakleitos doğada "her şeyin aktığını", hiç bir şeyin bu akış sürecinin dışında kalmadığını belirtir. (Plato, *Cratylus*; 402a) Evren, her şeyi kemirerek ilerleyen bir süreç olarak ateşten meydana gelmiştir. Evren, bir yandan sürüp giden bir devinim, diğer yandan da "sürekli çatışan karşıtların savaşımı" olarak görülür. Bu karşıtlar ile karşıtların arasındaki savaş olmasaydı doğa da olmazdı. Bu sürekli akıp giden oluş, yok oluş sürecinde kalıcı, değişmez şeyler olduğunu düşünmek bir yanılgıdır. Kalıcı, değişmez şeyler olduğu yanılgısını doğuran da Herakleitos'a göre bu değişimin düzensiz, gelişi güzel olmayıp belirli bir "ölçüye", "düzene", "kurala", Tanrısal akla göre olmasındandır. (Guthrie 1960: 44-45) Herakleitos evreni yöneten bu Tanrısal aklın *Logos* olduğunu söyler.

Evreni belirli bir uyum, birliktelik içinde tutan bu *Logos*'tur. Herakleitos, doğadaki savaşımları, karşıtların çekişmesini kendiliğe terk etmeyerek ussal bir öğeye, *Logos*'a bağlayarak evrenin birliğini, biraradalığını, *dayanışmasını* sağlamaya çalışır.

Herakleitos'un çağdaşı Elealı Parmenides (aşağı-yukarı M.Ö. 515-445) bu sürekli akış sürecinde olan evren anlayışına mantıksal olarak karşı çıkıp, asıl yanılmanın deney dünyasına, doğaya (*physis*) bakarak varlığı anlamak olduğunu ileri sürdü. Doğa, deney dünyası, duyular aracılığıyla bize sürekli değişim, çokluk içinde görünür. Bu sürekli değişim, çokluk durumunda bulunan doğaya, deney dünyasına bakarak varlığın ne olduğunu düşündüğümüzde kaçınılmaz olarak duyular bizi yanıltacak, varlığı kavramamızı engelleyecektir. Bu bakımdan Parmenides, daha önceki filozofları doğadaki (*physis*), deney dünyasındaki şeylerin, çokluğun bir kökten geldiğini açıklama yaklaşımlarını bir yana bırakıp, salt düşünmeyle varlığı açıklamaya çalıştı. Parmenides'e göre "Yalnız var olan vardır, ancak varolan düşünülebilir. Varolmayan yoktur, bu nedenle de düşünülemez." (Cornford 1957: 2-27) Bu Varolana Parmenides *Bir, Bir olan* der. *Bir*, değişmez, bölünmez, yoğunlaşmaz, seyrelmez, yok olmaz, doğmamıştır, birliktir. Bu *Bir, Varolan*, daha önceki filozofların düşündüğü gibi cisimsel bir şeydir. Parmenides onu, *küre* biçiminde, kendi içinde kapalı bütün olarak düşünür. Parmenides'in "Varolmayandan" sözünü ettiği şey boşluktur. "Varolan", meydana gelmiş bir şey olsaydı, zorunlu olarak "varolamayan" bir şeyden meydana gelmiş olacaktı dolayısıyla da "varolmayan", gerçekten "varolmuş" olacaktı. *Varolan* yok olsaydı, yerini "varolmayan" alacaktı. (Windelband 1956: 59) Miletlilerin ileri sürdüğü gibi, "Varolan" yoğunlaşıp seyrelseydi, "Varlığın" bölünmesi gerekecekti, araya varolmayan girecekti. Dolayısıyla, Herakleitos'un sözünü ettiği *değişim*, "varolanın" içinde "yokolan" gerektirir. Parmenides, "Varlığı" böylesi düşünme biçimini, *Varolan* içinde *varolmayanı* düşünmek yanılışına düşmekle eleştirir.

Parmenides'in eleştirisinin önemi, "Varlığın" bütünlüğünü, *Bir*liğini, varolmayan aracılığıyla bölersek, varlığı varlık yapan bütünlüğün, biraradalığın, *dayanışmanın* dağılacağını dile getirip, "Varlığın", varlığını bitimsiz sürdürmesinin mantıksal bir gereklilik olduğuna dikkat çekmesidir.

Pythagoras (aşağı-yukarı M.Ö. 570-497) kendisinden önceki filozofların doğayı açıklamada karşı karşıya geldikleri sorunları görüp, doğayı açıklamada öncellerinden oldukça ayrı bir yaklaşım geliştirmiştir. Miletliler doğayı, fiziksel bir madde, *arkhé*, temelinde açıklamaya girişmiş, farklı türden şeylerin bu maddeden nasıl oluştuğu sorunuyla karşılaşmışlardır. Doğadaki farklı şeyler bu maddeden nasıl oluşuyordu? Bu farklılıkların aynı maddenin "seyrelmesi ya da yoğunlaşması" ile oluştuğu düşüncesi ise Parmenides'in haklı olarak gösterdiği gibi *ussal* olarak anlaşılır değildi. Ne var ki, Parmenides'in, doğadaki değişmeyi, çokluğu bir yana bırakıp tasarladığı, salt mantıksal *Bir, Varlık* da deney dünyasını, fiziksel dünyayı, doğayı açıklamak için en az doğada kalıcı, değişmez hiçbir şey olmadığını ileri süren Herakleitos'un *akış* kavramı kadar sorunluydu.

Pythagoras geometri ile doğa (*physis*) arasında bir ilişki kurarak kendisinden önceki filozofların uğraştığı, ilk maddenin, *arkhé*nin neye benzediği sorununu gereksiz kılıp, doğa kavramına yeni bir yaklaşım getirdi. Önceki filozoflar da geometri konusunda oldukça ileriydiler. Ancak onlar geometri ile doğa arasında bir bağ olabileceğini gözden kaçırmışlardır. Bu bağı Pythagoras kurar.

Geometrik şekiller uzaysal biçimler oldukları için maddi bir özellik taşımazlar. Söz gelimi, bir üçgen, bir dikkörtgen maddi olarak gösterilemez. Bunun yanı sıra "biçimsel" özellikler taşıyan bu geometrik şekillerin niteliksel farklılıkları vardır. Pythagoras, doğanın geometrik olarak "biçimlenme gücünün" olduğunu, doğadaki niteliksel farklılıkların da bu geometrik yapılardaki farklılıklardan kaynaklandığını ileri sürdü. Böylece, yalnızca, anamaddenin, *arkhénin* neye benzediği sorunu önemsiz dahası gereksiz olmuyor, aynı zamanda farklı nitelikteki şeylerin bu ilk maddeden nasıl oluştukları sorunu da çözülmüş oluyordu. Miletlilere göre, anamaddede, kendisinden meydana gelmiş bir şeyle aynı olamazdı, dolayısıyla anamaddeyi kendisinden meydana gelen şeylerden niteliksel olarak ayrı tutmak gerekiyordu. Bu da, anamaddeden diğer şeylerin nasıl ortaya çıktığı sorununa yol açıyordu. Pythagoras anamaddenin "geometrik biçimlenme gücünün", şeylerin hem ayrı ayrı hem de bütün olarak oldukları şey olmalarını sağladığını ileri sürererek anamaddenin başka zorlama niteliklere gereksinimini ortadan kaldırıyordu. Bu anlamda Pythagoras, *sayıları* varlığın tözü (*arkhé*) olarak ele alır. (Windelband 1956: 95) Onun, doğanın sayılardan oluştuğu düşüncesi, yalnızca doğanın biçimsel bir yapısının olduğunu dile getirmez bu biçimsel yapının bir *uyum* (*harmonia*) içinde olduğunu da dile getirir.

Bu geometrik uyumu gözeten Pythagoras şeylerin düzenini de bir sayılar dizgesi olarak görür. Evrende bu uyumun on temel karşıtlıkla kurulduğunu düşünür: Tek-çift, bir-çok, sağ-sol, erkek-dişi, duran-kımıldayan, doğru-eğri, aydınlık-karanlık, iyi-kötü, kare-dikkörtgen, sınırlı-sınırsız. Pythagoras evrendeki uyumu, bu karşıtlıkların matematiksel oranlarındaki uyum olarak görür. Evrende bir uyum gözeten Pythagoras, bu bakımdan, yeri (dünya) evrenin merkezi olmaktan çıkarıp, onu evrenin merkezinde yer alan ateşin etrafında dönen bir küre olarak tasarlamıştır.

Pythagoras, Anaksimenes'in havanın seyrelme-yoğunlaşma işlemi sonucunda değişik şeylere dönüşmesi düşüncesinin önemini kavramıştır. Anaksimenes şeylerin nicel bir değişimle (seyrelme ya da yoğunlaşma) biçim değiştirdiğini ileri sürerek, şeylerin *dayanışmasına* bir temel sağlamıştı. Pythagoras bu düşüncüyü daha da ileri götürerek, şeylerin salt biçimlenme güçlerinin onların *özü*, *arkhési* olduğunu dile getirip doğayı *uyumlu* bir geometrik *dayanışmanın* örüntüsü olarak tasarlar.

Pythagoras'ın doğadaki *dayanışmayı* sayısal bir uyuma bağlama düşüncesi, kendisinden sonraki doğa filozoflarının düşüncelerinde şu ya da bu biçimde etkili olacaktır. Bu etki, doğadaki "çokluğu", "değişmeyi", diğer bir deyişle *oluş* sorununu yeniden ele alan Empedokles'in (yaklaşık olarak M.Ö. 492-432) yaklaşımında görünür. Empedokles, Parmenides'in "varlık meydana gelmez, yokolmaz" düşüncesini, dünyanın "oluş", "yokoluş", "değişim" görünümüyle uyumlu kılar. Empedokles doğanın *dört temel* anamaddeden oluştuğunu, bu anamaddelerin Parmenides'in *Bir*'inin özelliklerini taşıdığını düşünür. Çok küçük parçalar olan, "meydana gelmemiş", "yokolmaz", "değişmez" bu anamaddeler *toprak, su, hava, ateştir*. Doğayı oluşturan bu dört *öge*, her şeyin *kökenidir*. Böylelikle doğayı açıklamada *öge* (*element*) kavramını ilk ileri süren Empedokles olmuştur. Pythagorasçı biçimciliğin etkisiyle Empedokles, bu öğelerin uzayda devinirken çeşitli sayısal orantılara göre birbirlerine karışarak, "değişimi", "çokluğu" oluşturduğunu düşünür. (Guthrie 1960: 51; Windelband 1956: 98) Pythagoras'ın biçimciliğinin etkisi açıktır. Doğada "meydana gelme" bu öğelerin "karışması", "yokolma" da bu öğelerin "dağılmasından" başka bir şey değildir. Bu

öğeler Parmenides'in hareketsiz Bir'i gibi bölünmez, değişmez olduklarından kendiliklerinden karışıp dağılamazlar. Empedokles, bu öğelerin karışmasını, dağılmasını sağlayan gücün *Sevgi (Philia)* ile *Nefret (Neikos)* olduğunu söyleyerek Miletli filozofların kendiliğinden canlı anamaddede (*hylezoist*) anlayışından ayrılıp, dışsal bir hareket nedeni varsayarak, doğaya *mekanik* bir yaklaşımın yolunu da açar. Ayrıca dört öğeyi anamaddede saymakla, doğayı bir anamaddeye dayanarak açıklamaya çalışan Miletlilerin *tekçi (monist)* anamaddede yaklaşımına karşı, *çoğul (pluralist)* anamaddede düşüncesini de geliştirmiş olur.

Empedokles doğanın bütünlüğünü, birliğini, dışsal bir güç olarak Sevgi ile Nefret'in yönetimine bırakır. Miletliler doğanın dayanışmasını *arkhénin* canlılığıyla sağlarken, Empedokles bu dayanışmayı temel dört öğeyi belirli bir biçimde yöneten dış bir güçle sağlamaya çalışır.

Doğadaki nitelikçe birbirinden farklı sayısız çeşitliliğin Empedokles'in sınırlı "dört öğe"siyle açıklanamayacağını ileri sürerek, "doğada ne kadar nitelik olarak çeşitlilik varsa o kadar da nitelik olarak ayrı anamaddede vardır" (Aristotle, *Metaphysics*; I, 3, 343) diyen Anaksagoras'la (yaklaşık olarak M.Ö. 500-428) bu *çoğulcu* anamaddede anlayışı sürer. Anaksagoras da, "meydana gelme" ile "yokolma" olamayacağını düşünür. Anaksagoras anamaddede (*arkhê*), nitelik olarak ayrı olan her şeyin *özü, tohumu (spermata)* olarak düşünür. Doğada gördüğümüz "oluşum" ile "yokolma" da, gerçekten varolan bu *özlerin, tohumların (spermata)* "birleşmesinden", "dağılmasından" başka bir şey değildir diyerek Empedokles'e katılır. Doğada gördüğümüz her şeyde, bu *tohumların* (anamaddelerin) hepsinden vardır, ancak bir şeyde hangi *tohum* (anamaddede) ağır basmış, baskın gelmişse o şeyi o *tohum* (anamaddede) çeşidine göre tanırız, adlandırırız. Sonsuz bölünebilir olan bu *tohumlar (spermata)* doğada yalnız başına bulunmaz.

Doğadaki oluşumu sonsuz nitelikteki anamaddelerin birleşme, dağılma hareketi olarak ele alan Anaksagoras'a göre bu anamaddelerin "kendiliğinden hareket etme gücü" olmadığı için, onları harekete geçiren bir kuvvet gerekir. Anaksagoras sayısız anamaddede hareketi geçiren, doğanın belirli bir *düzen, erek (telos)* içinde görünmesini sağlayan şeyin *nous* (akıl, düşünme) olduğunu belirtir. Doğanın düzenini, ereğini sağlayan *nous*, bir akıl gibi görünse de Anaksagoras *nous* maddi bir şey olarak tasarlayarak öncellerine katılır. Bununla birlikte, Anaksagoras madde ile su arasındaki ayrımı ilk sezdiiren filozoftur. (Guthrie 1960: 55) Madde olan *nous*, bütün maddelerin "en incisi", "en seçkini", "en arınmış", "en katışksız", "en yalınıdır". Kendi kendine hareket edebilen tek canlı maddedir. *Nous*, evrenin oluşumunun başlangıcında, bir karmaşa yığını (*khaos*) durumunda bulunan anamaddeleri (*spermata*) bir dönme hareketiyle yavaş yavaş kuşatarak devinime geçirmiştir. Bu devinimle benzer anamaddeler bir araya toplanmış, yer oluşmuş, yerin dış yüzündeki taşlar, kayalar büyük bir hızla boşluğa fırlayarak kızıp, akkor haline dönüşüp yıldızları oluşturmuştur.

Anaksagoras tözleri sonsuz kılarak daha karmaşık ancak daha birarada, bütün, *dayanışan* bir doğa, evren tasarımı sunar. Doğayı evrensel aklın, yani *nousun* yönetimine terk ederek bu dayanışmayı, bir *ereğe (telos)* bağlayarak daha da pekiştirir.

Doğanın oluşumunu *nousun* düzenleyici, biçimlendirici kuvvetinin, karmaşaya (*khaos*) müdahalesi olarak gören Anaksagoras'ın mekanik yaklaşımını Demokritos (yaklaşık olarak M.Ö. 460-370) daha da etkili kılacaktır. Doğayı oluşturan anamaddenin

(*arkhé*) kendi kendisiyle özdeş kalması gerektiği düşüncesi Demokritos'a kadar iyice güçlenmiştir. Bunun ayırında olan Anaksagoras anamaddeleri (*spermata*) harekete geçirebilmek, doğadaki değişimi, çokluğu açıklayabilmek için "kendinden canlı", akıllı bir maddeye (*nous*) başvurmak zorunda kalmıştır. Demokritos, doğayı bir aklın (*nous*) biçimlendirmesi yolu bu ereksel (*teleolojik*) açıklamaya karşı çıkıp, kendi kendine *dayanışan*, bütünüyle mekanik bir doğa anlayışı geliştirir.

Demokritos'a göre de doğayı oluşturan gerçek varlık "meydana gelmemiştir", "yokolmaz", "değişmez", kendi kendisiyle özdeştir. Bunun yanı sıra Demokritos, Parmenides'in "varolmayan", (*kenon*) (boşluk, uzay) dediği şeyin var olduğunu ileri sürer. (Aristotle, *Physics*; IV, 6, 213a,31) Bu "varolmayan" (boşluk, uzay) yoluyla, "varolan", "varlık", görülemeyen küçüklüklere (*atomoi*) bölünür. (Aristotle, *Metaphysics*; I, 4, 985b, 4) Bu bölünmüş, ancak daha bölünemez olan bu görülemeyen şeyleri Demokritos *atom* (bölünemez) olarak adlandırır. Maddi olan bu atomlar yapı olarak "türdeştir", aynı yapıdadırlar. Boşluk, uzay atomlara hareket olanağı sağlar. Atomların birbirlerinden farklılığı, yalnızca bu boşlukta tuttıkları yer, dizilişleri, büyüklükleri dolayısıyla ağırlıkları ile hafiflikleri bakımındandır. (Aristotle, *Metaphysics*; I, 4, 985b, 14) Diğer bir deyişle atomlar arasındaki farklılık "nitel" bir farklılık değil "nicel" bir farklılıktır. Duyu verilerimiz, bölünemeyecek kadar küçük, görünemez atomları algılayacak keskinlikte olmadığından biz ancak renk, koku, sıcaklık, soğukluk, ses gibi yanılmalarmı algılarız. Çünkü atomların renk, koku, sıcaklık, soğukluk, ses gibi nitelikleri yoktur. (Aristotle, *Physics*; III, 4, 203a, 33)

Demokritos'un mekanik yaklaşımı doğanın oluşumunu açıklamasında daha da belirginleşir. Demokritos'a göre atomlar başlangıçta, boşlukta birbirlerine çarpmadan düzenli bir şekilde hareket etmekteydiler. Ancak mükemmel bir şekilde hareket eden atomlardan biri, boşlukta başka bir atomla çarpışarak bu düzenliliği bozup bir dönme hareketi başlatır. Bu dönme hareketiyle büyük, yavaş hareket eden atomlar ortada toplanmış yeri, toprağı meydana getirmiştir. Daha hızlı, daha hafif atomlar yukarıya doğru fırlayıp, hızlarına, hafifliklerine göre sırasıyla suyu, havayı, ateşi oluşturmuşlardır. Demokritos da Anaksagoras gibi, yıldızları, ayı, güneşi bu dönme hareketinin etkisiyle boşluğa fırlamış kızgın taşlar olduğunu düşünür.

Bu düşüncelerine bakarak Demokritos'un doğanın oluşumunu *rastlantıya* dayadığı düşünülebilir. Ancak, Demokritos tam tersine, doğada rastlantıdan söz edilemeyeceğini, doğaya zorunluluğun egemen olduğunu savunur. Atomların çarpışmasından oluşan doğada, nedenleri bilirsek rastlantının olmadığını anlarız. Doğanın rastlantıyla oluştuğu düşüncesi, doğadaki nedenleri bilmememizden kaynaklanır.

Demokritos bu mekanik maddeci yaklaşımı yalnızca doğayı açıklamada değil insan doğasını da açıklamada sürdürür. Düşünme, algı aslında bedenimizdeki atomların en hafifi, en incesi, en düzü olan ateş atomlarının hareketinden başka bir şey değildir. Duyularımıza, arzularımıza da yine bu ateş atomlarının hareketi yol açar. Ateş atomlarının hareketleri ölçülü, dingin ise insanı mutlu değilse insanı mutsuz ederler.

Sokrates öncesi doğa filozoflarının ele alıp çözmeye çalıştıkları sorunlara genel olarak baktığımızda maddi bir ögeye dayanarak doğadaki "oluşumu", "değişimi" bir *dayanışma* içerisinde açıklamaya çalıştıklarını görürüz. Ancak, Sokrates öncesi filozofların maddi bir ögeye dayanarak doğayı açıklama çabaları, salt gözlemlenen,

duyu dünyasına dayalı kaba bir deneycilik ya da özdekçilik olarak ele alınamaz. Her şeyin kaynağı, ilk ilkesi, temel ögesi düşüncesinin kendisi deneyi aşan, soyut bir uslamlamayı gerektirir. Bu uslamlama felsefenin, dinden, söylencelerden ayrışmasının belirtisidir. Sokrates öncesi doğa filozofları maddi ögeyi her neyle özdeşleştirirlerse özdeşleştirsinler, yaşamdan ölüme, değişimden kalıcılığa, varlıktan yokluğa her şeyi birbiriyle ilişkili bir bütünlük içinde, bir *dayanışma* içinde anlaşılır, açıklanır kılmayı amaçlarlar.

Arkhé sorunu, varlığın “ilk ilkesinin” ne olduğu sorusu biçiminde ele alındığında, Sokrates öncesi filozofların *arkhé* kavramı kendi başına varlığın ne olduğunu açıklamaya yönelik olmaktan çok, varlığa *ahlaksal* bir anlam yükler. Bu bakımdan Sokrates öncesi filozofların *arkhé* kavramıyla sağlamaya çalıştıkları evrenin (*kosmos*) dayanışması, salt mantıksal olmaktan çok ahlaksal bir tutumdur. Önerilen değişik *arkhé* biçimleri de bu ahlaksal durumu değişik ögelere dayanarak sağlamaktan başka bir şey değildir. Miletli, Elalı, Herakleitoscu, Pisagorcucu, Atomcu yaklaşımların birleştirici özelliği, evrenin (*kosmos*) *ahlaksal bir karakteri* olduğu inancıdır. Sokrates öncesi filozoflar evrenin içinde zorunlu olarak bir zihin, us, *nous* gördüklerinden evrenin anlaşılabilir, açıklanabilir olduğunu düşünmektedirler. (Vlastos 1947: 156-178) Bu bakımdan Sokrates öncesi filozofların evrenin salt görünür düzenliliklerini açıklamaya takılıp kaldıklarını düşünmek yanlıştır.

Sokrates öncesi doğa filozofları için evren (*kosmos*), düzensizlikten, karmaşıklığından (*kaos*) çıkıp uyumlu bir düzene kavuşmuş doğadır. Onlar için, doğanın görünen, algılanan bu düzenliliğinin altında ne yattığı önemlidir. Bu görünen düzenliliği yine görünen bir maddi ilkeye (su, hava gibi) bağlama eğilimlerinin yanı sıra görünmez ilkeye (*tohum*, *atom* gibi) bağlama eğilimi de olmuştur. Bu *ilke*, ister görünür olsun ister görünmez olsun, ahlaksal bir ilkedir. Bu ilke, evreni öylesi bir biçimde *birarada* tutmalı ya da *dayanışır* kılmalı ki görünür düzenliliği salt açıklanır kılmakla kalmamalı aynı zamanda evreni *ahlaksal* olarak anlaşılabilir kılmalıdır (Vlastos 1947: 156-178).

Evreni ahlaksal olarak *dayanışır* kılmak için Sokrates öncesi filozofların hepsi, ileri sürdükleri birbirinden farklı *arkhé*yi yöneten bir güç tasarlamışlardır. Bu güç, Thales'in tasarladığı gibi *arkhé*nin kendisinde (*canlılık*) olabileceği gibi, Empedokles'in (*Sevgi-Nefret*) ya da Anaksagoras'ın (*nous*) tasarladığı gibi arkhénin dışında da olabilir. Sokrates öncesi filozoflar doğayı sürüp giden bir çekişme, bir gerilim ortamı olarak görürler. Bu çekişmenin, bu gerilimin yatıştırılmasını ya da dengelenmesini bu güç yönetir. Dolayısıyla *arkhé* ile onu yöneten güç arasındaki ilişki irasal olarak ahlaksal bir ilişkidir. Bu ilişki, doğanın içerdiği çekişmeleri, gerilimleri *uyumlu* bir *dayanışmaya* sokan *ahlaksal* bir ilişkidir.

KAYNAKLAR

- ARİSTOTELES (1984) “Metaphysics”, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, translated by W. D. Ross, Princeton, N. J.: Princeton University Pres.
- ARİSTOTELES (1984) “Physics”, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, translated by R. P. Hardie and R. K. Gaye, Princeton, N. J.: Princeton University Pres.
- ARİSTOTELES (1984) “On the Soul”, *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, translated by J. A. Smith, Princeton, N. J.: Princeton University Pres.

- BREHIÉR, Emile (1963-69) *The History of Philosophy*, translated by Joseph Thomas from (1945) *Historie de la Philosophie*, 7 volumes, Chicago: University of University Press.
- BURNET, John (1930) *Early Greek Philosophy*, London, A. and C. Black.
- CORNFORD, F. M. (1957) *Plato and Parmenides*, New York; Liberal Arts Press.
- FRANKFORT, Henri (1946), *Before Philosophy*. Pelican Books.
- GUTHRIE, W.K.C. (1960) *The Greek Philosophers: From Thales to Aristotle*, New York: Harper and Brothers.
- PLATO (1987) "Cratylus", *The Collected Dialogues*, translated by Benjamin Jowett, Princeton University Press.
- VLASTOS, George (1947) "Equality and Justice in Early Greek Cosmologies", *Classical Philology*, Vol. 42, No. 3, 156-178.
- WINDELBAND, W. (1956) *History of Ancient Philosophy*, Dover Publications Inc.

